

KÜÇÜK, Osman Nuri (2014). “Bir Gönül Bilgesinin Gönül Tarifi”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.31-38 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Osman Nuri KÜÇÜK*

BİR GÖNÜL BİLGESİNİN GÖNÜL TARİFİ

İnsan varlığını ele alırken Hz. Mevlânâ'nın üzerinde durduğu en önemli yeti gönüldür. Türkçe bir kelime olan gönül kelimesinin Farsça karşılığı dil, Arapça karşılığı ise kalptir. Mevlânâ ve diğer âriflerin üzerinde ısrarla durdukları bu manevi yeti insan göğsünde kan pompalayan et parçasından ibaret olmayıp ruh ve beden arasındaki ilişki gibi bir insanın maddi kalbine keyfiyetsiz ilgisi bulunan ruhani bir latife şeklinde tanımlanır.

İnsan varlığının manevi yetisi olma bakımından ruh ve gönül kavramları arasındaki ilişki ve farka dair şunu söyleyebiliriz. Ruhü can, ezeli ben/ene-yi ezeli Can İsa'sı gibi ifadelerle tanımlayan Mevlânâ'nın ruhla ilgili ifadelerinden ruhu insan varlığına hayatiyet kazandıran ilahi nefha; diğer bir ifadeyle Rahmani nefes olarak tanımlayabiliriz.

Ruhun gönül ile ilişkisini çekirdek remzi üzerinden anlatacak olursak gönül, insan varlığının çekirdeği iken ruh, bu çekirdeğe hayat veren ve onu canlandıran su misalidir. Rahmani nefes her varlığa o varlığın kendi kabiliyetine göre sirayet etmiş ve onun mertebesine uygun bir canlılıkla onu var kılmıştır. Rahmani nefesin özelliklerini gün yüzüne çıkarma bakımından en yetkin çekirdek ise insan varlığının hakikatini teşkil eden gönüldür. Buna binaen gönül, âriflerin ve Mevlânâ'nın kullanımında semantik bir anlam genişlemesi ile kullanılır. Buna göre gönülden maksat; insandaki toplayıcı hakikat olarak görülmüştür.

Bütün kainat bu gönül hakikatinin detaylandırılmasından ibaret kabul edilir. Buna binaen Mevlânâ, görünen varlık âlemini insanî hakikat anlamındaki gönlün bir sureti ve yansıması, gönlü de bu sureti var kılan mana olarak kabul eder.⁷⁸

* Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi.

⁷⁸ Mesnevi, c. I, b. 2657-8.

“Gönül öyle bir varlıktır ki bu yedi gök gibi yedi yüz tanesini oraya koysan kaybolur gider.”⁷⁹

“Her bir güzel olan şeye güzellik, gönülden gelir.

Şu hâlde gönül (güzelliği kendine ait olan) cevherdir, âlem ise (güzelliği kendine ait olmayıp gönül cevheri ile güzellik bulan) bir arazdır. Gönülün gölgesi (olan bu âlem), nasıl olur da gönülün gayesi, hedefi olur?”⁸⁰

Bu yönüyle gönül uçsuz bucaksız bir şeydir. Bütünüyle kozmosun kendisidir. Âlemde bulunan her şey, gönülde mevcut olduğu gibi gönülde bulunan her şey de âlemde mevcuttur. Bu anlamıyla gönül-arş ilişkisi üzerinde durulur. Kur’an’daki kullanımı ile arş, âlemdeki en ihatalı mahaldir. Kur’an’da Allah’ın arşa istivasından bahsedilir. Melekût âlemindeki arşın insan varlığındaki mukabili Mevlânâ’ya göre gönüldür. Bu yönüyle gönül, ârifler nazarında “arş-ı ekber” olarak görülür. Kâmil bir gönül arş-ı ekberdir. Zira yere göğe sığmadığı bildirilen ilahi nurun bir kudsi hadiste kâmil bir müminin kalbine sığacağı bildirilmiştir. Her insan gönül potansiyelini barındırmasına rağmen ilahi nurun tecelligâhı olarak bildirilen ve arş-ı ekber olarak nitelenen gönül sıradan insanın gönlü olmayıp Allah’ın dışındaki her şeyden temizlenerek ayna haline gelmiş kâmil insanın gönlüdür.

Kainattaki her şey kendi çekirdeği etrafında şekillenir. Her ağaç kendi meyvesinin çekirdeğinde gizlidir. Madde atomlardan, atom kendi çekirdeğinden meydana gelir. Çekirdek, ağacın fiziksel varlığını histe olmasa da aklen kendinde barındırır. İnsan varlığının hakikatini barındıran gönül latifesini insan varlığının çekirdeği mesabesinde görebiliriz. Bu çekirdek, her insanın oluşturulmayı bekleyen potansiyelini ifade eder. Her insan bu potansiyele yaşamı boyunca yaptıkları ile şekil verir. Hz. Peygamber gönlün bu fonksiyonunu “Dikkat ediniz bedende bir et parçası vardır; o iyi olunca insan sâlih olur; o fesâda uğrayıp bozulunca insan da bozulur. Bu et parçası insanın kalbidir.” şeklinde ifade etmektedir.⁸¹

Yine burada işaret edilen anlamıyla kalbin akletme ve düşünme fonksiyonundan bahseden ayetler mevcuttur. Sözelimi:

“Onların kalpleri vardır. Ancak onlarla düşünmezler.”⁸²

⁷⁹ Mesnevî, c. V, b. 870.

⁸⁰ Mesnevî, c. III, b. 2265-6.

⁸¹ Hadis için bkz. *Buharî*, İman, 39; *Müslim*, Müsâkat, 107. Kalp hakkında ayrıca bkz. L. Gardet, “Kalb” mad., *The Encyclopedia of Islam*, Leiden: E. J. Brill, 1978, c. IV, s. 487.

⁸² A’raf 7/179.

Kalbin insan varlığındaki merkezi rolünün İslâm düşüncesindeki belirginliğine rağmen bu merkezîyet pozitivizmle ve daha eskilere nispetle söylenecek olursa Hipokrattan itibaren daha ziyade beyne atfedilmiştir. Batı düşüncesindeki bu kabul zamanla İslam dünyasında da hükümlanlık kurmuştur. Halbuki özellikle İslâm ârifleri nazarında kalp, zihni de yönlendiren insanın merkez uzvudur.

Gönül Mevlânâ'ya göre insan varlığının idare merkezidir. Beyin de dahil insanın zihni melekeleri gönlün kuvve ve yetilerinden biri ve en önemlisidir. Mevlânâ, gönlün hem maddi hem manevi duyuları kontrol altında tutabilmedeki hükümlanlığını Hz. Süleyman'ın hükümlanlığının sebebi olduğu rivayet edilen sihirli saltanat yüzüğüne benzetir. Rivayet odur ki Hz. Süleyman bu yüzük sayesinde cinlere ve hayvanlara hükmetmiş, yüzüğü çalınca bu kudretini geçici bir süre yitirmişti. Gönül, Süleyman'ın gizemli yüzüğü gibi olunca bu yüzük kimin eline geçerse insanın vücut memleketinin idaresi de bu gizemli yüzüğün sahibinin kontrolüne geçer. Bu yüzden insan, gönlünü varlığındaki kötü güçlere teslim etmemelidir. Daha önce Gazzali benzer şekilde gönlü bir kaleye, ruhu da tahtından indirilip kalesinden çıkarılan devrik bir padişaha, akli bilge bir vezire nefsi de menfaat sahibi toprak sahiplerine benzetir. Mevlânâ da benzer şekilde bu teşbihi kullanarak gönlü Allah'a ait bir kaleye benzetir. Mevlânâ'ya göre insan, âlemlerin şahının kalesini, saltanat karargâhından uzakta koruyup gözetmesi gereken ve Allah'tan başkasını oraya sokmamakla görevli bir sınır muhafızı gibidir. İlahî âlemden uzaklara düşmüş insanın bu gurbet diyarındaki görevi, padişahın kalesini cesaret ve fedakârlıkla savunmak olmalıdır. Bu yüzden Allah'tan başka her şeyden gönlü temizlemeyi, sadık bir savaşçının âlemlerin şahına bağlılığının ispatı olarak değerlendirir.

Mevlânâ, insan varlığının ve şahsiyetinin temelini teşkil etmesi bakımından gönlü ağaç köküne benzetir. Yapraklar ve dallar ağacın kökünden feyiz alıp yeşerdiği veya alamayıp kurduğu gibi insanlar da gönüllerindeki var olana nispetle bir değeri haizdirler.

Gönülle ilgili Mevlânâ ve diğer âriflerce kullanılan ayna sembolizmi kâmil gönlün birçok vafına işaret eder. Önceki devirlerde aynalar, demir levhaların temizlenip pastan arındırıldıktan sonra cilalanıp parlatılması ile yapıldığından Mevlânâ, insanın gönül potansiyelini, iyi işlendiği takdirde aynaya dönüştürülebilecek bir

demire benzetir.⁸³ Hakk'ın dışındaki her şeyden temizlenen gönül ayna haline gelince ilahi tecellileri yansıtan varlık âlemindeki en mükemmel mazhar ve tecelligâh olur. Zira bir hadiste ifade edildiği üzere işlenen her kötülük kalpte siyah bir leke bırakır. Her bir leke kendisine uygun temizleyici ile temizlenmez -ki bu temizlenmenin din dilindeki karşılığı tövbedir- ve lekeler artmaya devam ederse gönül kararır. Işık alan bütün pencereleri kapatılan bir mahzene ve karanlık bir mağaraya dönüşür. Böyle bir yeri ise ancak bayağı varlıklar mesken edinirler.

Kur'an'da bahsedilen kalplerin kirlenmesi⁸⁴ ve kalplerin taşlardan daha katı bir hale gelmesi⁸⁵ bu duruma işaret eden nitelemelerdir. Bir kalp asli unsuru deforme olacak boyutta kirletilir ve temizliği artık bu dünyada mümkün görülmez ve temizlenmek için ahireti beklemek zorunda kalırsa onun bu haline Kur'an kalp mühürlenmesi (hatamellahu ala kulubihim) ifadesiyle atıfta bulunur. Buna binaen Mevlânâ, ilahi nurdan yoksun kalplerin gerçekte gönül vasfını hak etmediklerini belirtir. Bir bedende ruh yoksa nasıl o beden cesetten ibaret hale gelirse bir kalpte de gönül nuru olmayınca o gönüle, Mevlânâ'ya göre gönül denmez.⁸⁶

Gerçekte gönül vasfını hak eden kalp âriflerce sistemleştirilen maneviyat uygulamaları ile arındırılıp temizlenen ve ilahi nura mazhar olabilecek saflığa ulaştırılan gönüldür. Mevlânâ gönül temizleme işini zeminden su çıkarmaya benzetir. Başlangıçta toprağın altında suyun olduğu bir ön kabul halindedir. Ancak görünmez. Bu konuda bilgi ve tecrübesi olan birileri o kişiyi teşvik eder. "Toprağın altında su var ve sen onu çıkarabilirsin. Bizler bu şekilde toprağın altından su çıkardık" derler. O kişi de bu teşvikler üzerine gayretle toprağı kazar, kimi zaman suyun varlığından şüphe duyar, ümitsizliğe düşer. Ancak yine de kazmaya devam ederse şayet uygun zemin kazılmışsa sonunda suya ulaşır. İlk önce çıkarılan su, saatlerce hatta bazen günlerce çamurla karışık akar ve nihayet saf su akmaya başlar.

İslam inancına göre her insan yaratılış itibariyle fitratı bakımından temiz ve saftır. Mevlânâ bu yönüyle insanı, kaynağından tertemiz çıkan bir pınara benzetir. Evet, insan kaynağından çıkan

⁸³ Ayna sembolizmi için ayrıca bkz. Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995, ss. 217-20; Tahir Uluç, "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm", *Tasavvuf*, sayı: 16, Ankara 2006, ss. 151-90.

⁸⁴ "Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirlenmiştir." (Mutaffifin 83/14).

⁸⁵ Bakara 2/74.

⁸⁶ Mesnevi, c. V, b. 2878-9.

tertemiz bir su misalidir. Ancak bu safiyetini aktığı hayat vadilerinde toplum içinde az ya da çok kaybeder ve kirlenir. İnsan fitrattaki temizliğini kaybettiği oranda da aslına yabancılaşır. Mevlânâ'ya göre sıradan bir insanın gönlü az ya da çok su barındırmasına rağmen çamura benzer. Çamurda da su bulunmasına rağmen çamura su denilmediği gibi kendisini nefsanî hazlardan arındıramamış olan gönül kııntısına da hakiki anlamda gönül denilemez. Böyle bir yozlaşmaya uğramış ve bünyesi tahrip olmuş bir suyun tekrar asli safiyetine dönmesinin ilk şartı, suyun asli evsafını taşıyan bir su görmesine bağlıdır. Tahribata uğramış su, onu görünce kendi bozulmuşluğunu anlar ve temizlenmek için ondan yardım ister. Bu doğrultuda Mevlânâ der ki:

“Ey (henüz kemâle ermemiş) gönül! Sen bir cüzsün, bir parçasın ancak kendi küllün tarafına gidince Hakk'ın nazargahı olabilirsin.”

Cenâbı Hak buyurur ki: ‘Bizim nazarımız gönledir; su ve topraktan ibaret olan sûrete değil’

Sen ise ‘benim de gönlüm vardır’ dersin. (Hâlbuki bizim gönül dediğimiz) gönül arşın üzerinde, yücelerdeki gönüldür, alçaktaki değil!

Kara çamurda da muhakkak su vardır; fakat o suyla abdest alamazsın! Çünkü o da sudur, sudur ama çamur ona gâlip gelmiştir. Böyle olunca (yani senin gönül potansiyelinin saf suyu bu dünyanın nefsanî hazlarına esir ise) kendi gönlüne ‘işte bu da gönüldür’ sakın deme.

Gönül; ya Abdâl'ın ya da Peygamberin gönlü gibi göklerden daha yüce bir hâle gelen (bir kâmilin) gönüldür.”⁸⁷

“Sen bu bulâşık şeyi gönül sandın da gönlünü gönül sahiplerinden/ehl-i dilden çektin.”

Sen ise ‘Ben de gönül sahibiyim, başkasına ihtiyacım yok, Allah'a vâsılım zaten’ diye baş çekiyorsun.

Nitekim çamurdaki bulanık su da ‘Ben de suyum, neden başkasından yardım isteyecektiğim ki’ diye serkeşlik etmektedir.”⁸⁸

Dolayısıyla Mevlânâ'ya göre gönül sahibi olma ancak gönül eğitiminden geçmiş bir gönül sahibi ile mümkün olmaktadır.

Hz. Mevlânâ yanlış uygulama ve davranışlar sonucu insan gönlünün manen hastalanacağını belirtir. Gönül bir illetle hastalanınca

⁸⁷ Mesnevî, c. III, b. 2243 vd.

⁸⁸ Mesnevî, c. III, b. 2263-4.

da kişiye yarar temin etmesi gereken şeyler dahi onun için zarara sebebiyet verir.

Mevlânâ, gönül hastalığına müptela olanın sahip olduğu nimetlerin dahi onun hastalığını artırmamasını, hasta iken yenen yemeğin insana kuvvet vermemesi örneği ile açıklar.⁸⁹ Gönülün hasta olup doğru ve yanlışı ayırt edemez hale gelerek temyiz kudretini yitirmesini, nezle olan ve ağzının tadı bozulan birinin acı ile tatlıyı ayıramamasına benzetir.⁹⁰

Gönlü hasta eden dikenleri bulup çıkarmanın da kolay bir iş olmadığını bunu ancak mahir bir gönül hekiminin yapabileceğini ifade eder.⁹¹

Mevlânâ gönlü insan varlığının kiblesi olarak görür. Tüm beden, tüm duyu ve insanî yetilerin secdegahı gönül kiblesidir.⁹²

Gönül için kible tabirinin kullanılması âriflerin ıstılahında tesadüfi bir teşbih ve niteleme değildir. Bu nitelemenin tasavvufî tecrübenin derinliklerine uzanan kökleri bulunmaktadır. Bu hususu biraz daha ayrıntılı şekilde izah etmeye çalışalım.

Kur'an-ı Kerim'de insanlar için inşa edilen ilk evin yani beytin Mekke'deki Kabe olduğu ve bu beytin mübarek kılındığı ve alemler için hidayet vesilesi olduğu belirtilir.⁹³

Kâbe, İslam dininde bütün Müslümanların namazları esnasında yöneldikleri kible olmuş ve beytullah ifadesi onun hakkında kullanılmıştır.

Yeryüzündeki ilk mescit olan Kabe için Kur'an "beyt" kavramını kullanmaktadır. Mescitler arasında da bir derece farkından söz etmek mümkündür. Söz gelimi Hz. Peygamber bir hadisinde üç mescit için yolculuk yapılacağını belirtir: "Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa, Mescid-i Nebevî"

Dünyanın değişik yerlerindeki mescit ve camiler de beyt denilen Kâbe'ye göre konumlanırlar. Buna ilaveten her bir insanın kendi yaşadığı evi yani kendi beyti bulunmaktadır.

Antropologlar ve yer kürenin tarihi ile ilgilenen bilim adamları yeryüzündeki soğumanın Mekke civarından başladığından dünya üzerindeki ilk canlılığın da o bölgede görüldüğünden bahseder. Fosil atıklarından oluşan petrol rezervlerinin Ortadoğu'da yoğunlaşmasının önemli gerekçelerinden biri budur. Dolayısıyla yeryüzü büyük bir

⁸⁹ Mesnevî, c. III, b. 2677-8.

⁹⁰ Mesnevî, c. III, b. 2737-8.

⁹¹ Mesnevî, c. I, b. 150-6.

⁹² Mesnevî, c. IV, b. 1383.

⁹³ Ali İmran 3/96.

beden gibi kabul edilecek olursa Kâbe bu bedenın Müslümanlara göre kalbidir. Ancak tasavvufi düşüncede yeryüzünün kalbi olan Kâbe, asıl değerini Muhammedi hakikati itibariyle tüm varlığın çekirdeğini ve kalbini oluşturan Nur-i Muhammedinin tarihsel şahsiyeti olan Hz. Muhammed'in (sav) ahir zaman Peygamberi olarak oradan ortaya çıkmasından alır.

Varlık tasavvufi gelenekte bir ağaç gibi düşünülecek olursa Muhammedi hakikat bu ağacı vücuda getiren çekirdek mesabesindedir. Dolayısıyla Kâbe'nin yer kürenin kalbi oluşunun nedeni varlığın kalbi olan Nur-i Muhammedi'nin şahsiyeti itibariyle beşer olarak oradan zuhur etmesine bağlanmıştır.

Kâbe için kullanılan "huden lilâlemin (âlemler için hidayet kaynağı)" ifadesi Hz. Peygamberde ise "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." şeklinde karşılığını bulmuştur. Böylece din, varlığın kalbi olan çekirdeğin, yeryüzünün kalbinden zuhuru ile kemale erişmiştir.

Yer kürede soğumanın Kâbe civarından başlayıp yaşamın bu bölgeden yayılması gibi insanın var oluşunda da bu süreç kalpten etrafa doğru şekillenir. İnsanın anne karnında ilk teşekkül eden organı kalptir. Hamileliğin başlangıcından itibaren kalp atışları izlenmektedir.

Bu ilgi kurmayı şöyle devam ettirebiliriz. İslâm coğrafyasındaki tüm mescit ve camiler Kâbe'ye göre konumlandığı gibi Müslümanların kalpleri, Muhammedi kalbe yönelmelidir. Böylece ilahi nurun en kâmil tecellisine mazhar olan Muhammedî kalp aynasına yansıyan ilahi nurdan akseden nurları inananlar kendi gönüllerine diğer bir ifadeyle kendi beytlerine yansıtabilirler. Şayet bu teveccüh tam anlamıyla gerçekleştirilebilirse Muhammedi kalp o kişinin kalbini yani beytini Kâbe'ye çevirir. Gerçek beytullah da böyle bir kalp sahibinin gönlüdür. "Ben yere göğe sığmam, mümin kulunun kalbine sığarım" kudsi hadisindeki işaret edilen kalp, beytullah haline gelen kâmil bir insanın gönlüdür. Bu yüzden Hz. Mevlânâ, "Kâbe, Azer oğlu İbrahim'in binasıdır. Gönül ise Celil ve Ekber olan Allah'ın nazargahıdır."⁹⁴ "Haç, beytullahı ziyaret etmektir. Ev sahibini ziyaret ise gerçek hünerdir."⁹⁵

Bu nedenle Kur'an'ı Kerim'deki mesacidellah (yani Allah'ın mescitleri) ifadesi âriflerce, mabed anlamının ötesinde Allah'ın kullarının gönülleri anlamına işaret olarak değerlendirilmektedir. Bunu dikkate alarak şu ayetin anlamı üzerinde bir kez daha düşünelim:

⁹⁴ Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, c. VII, b. 6196.

⁹⁵ Mesnevî, c. IV, b. 15.

“Allah’ın mescitlerini yani gönülleri ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı gereği gibi kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başka kimseden çekinmeyen müminler bina edip şenlendirir.”⁹⁶

Mevlânâ Hz. Süleyman’ın Mescid-i Aksa’yı inşasını anlatırken, sözü insanın kendi gönül mescidinin inşasına getirir. Ve mesajını şöyle verir: “Ey kerim olan kimseler, kendi gönül Mescid-i Aksa’nızı inşa edin.”⁹⁷

Allah’ın mescitlerini imar etmeyi gönülleri imar etme, oraları birer beytullah haline getirme şeklinde yorumlayan Mevlânâ ve diğer ârifler, bunun mukabilindeki mescitleri tahrip etmekle ilgili şu ayeti de benzer şekilde yorumlarlar. Bu doğrultuda Kur’an’daki “Allah’ın mescitlerinde Allah’ın adının anılmasını engelleyenden ve oraları tahribe çalışandan daha zalim kim olabilir?” ayeti şöyle anlamlandırılır:

“Allah’ın mescitlerinde yani gönüllerde Allah’ın adının anılmasını engelleyenden ve oraları tahribe çalışandan daha zalim kim olabilir?”⁹⁸

Bu açıklamalar ışığında Hz. Mevlânâ’nın şu gazelini bir kez daha okuyalım:

“Gönüldeki kabeyi tavaf et sen gönülden
Gönül mânâ kabesi: Onu çamur sanma sen

...

Kâbe’yi sen binlerce kez yaya tavaf etsen
Bil ki kabul olunmaz tek gönül incitirsen”⁹⁹

Aynı hususa dönemin diğer bir ârifi Yunus Emre de şu meşhur dizeleriyle işaret etmektedir:

“Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldıgın namaz değil,
Yetmiş iki millet dahi
Elin Yüzün yumaz değil.
Bir gönülü yaptın ise
Er eteğin tuttun ise
Bir kez hayır ettin ise
Binde bir ise az değil.”

⁹⁶ Tevbe 9/18.

⁹⁷ Mesnevî, c. I, b. 3665.

⁹⁸ Bakara 2/114

⁹⁹ Mevlânâ, *Seçme Gazeller Okyanusun Kendi Sesi*, çev.: İsa Nurâzer, Şûle Yay., İstanbul 2006, s. 191.